

Daniel Jakimiec

Sąd Rejonowy Lublin-Zachód w Lublinie; ORCID: 0000-0003-1014-5759

DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2019.1.12

Zasady sądowego postępowania wykonawczego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych w oddziaływaniu resocjalizacyjnym

Judicial executory proceedings' principles and the influence of family and guardianship issues in social rehabilitation

ABSTRACT: In the Polish system of the adjective law lack of separate laws and regulations governing the executory proceedings in family and guardianship matters. Legislator being driven by an affection of legislative economics in the comprehensive way regulated only a process. Defining the executory proceedings in family and guardianship matters it is possible to state that it constitutes the stage of judicial proceedings about consequent character towards reconnaissance proceedings. The executory proceedings means all proceedings aiming at the execution of the decision. It is being led in matters from the scope of the parental responsibility, incapacitated persons and persons addicted to alcohol obliged to the surrender for detox treatment, whereas a help and a protection granted the participant in these proceedings are his object and for his family. This one help is bringing itself about for reconstituting, that is restoring the family member in functioning of socially accepted values, that is for his rehabilitation.

KEYWORDS: Family, spouse, parent, child, dysfunction, help, rehabilitation.

STRESZCZENIE: W polskim systemie prawa procesowego brak odrębnych przepisów regulujących postępowanie wykonawcze w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. Ustawodawca kierując się względami ekonomii legislacyjnej w sposób całościowy uregulował jedynie proces. Definiując postępowanie wykonawcze w sprawach rodzinnych i opiekuńczych można stwierdzić, że stanowi ono stadium postępowania sądowego

o charakterze następczym wobec postępowania rozpoznawczego. Postępowanie wykonawcze oznacza wszelkie postępowania zmierzające do wykonania orzeczenia. Prowadzone jest w sprawach z zakresu władzy rodzicielskiej, osób ubezwłasnowolnionych oraz osób uzależnionych od alkoholu zobowiązanych do poddania się leczeniu odwykowemu, zaś jego przedmiotem jest pomoc i ochrona udzielana uczestnikowi tego postępowania oraz jego rodzinie. Pomoc ta sprowadza się do restytuowania, to jest przywrócenia w funkcjonowaniu członka rodziny wartości społecznie akceptowanych, a więc do jego resocjalizacji.

SŁOWA KLUCZOWE: Rodzina, małżonek, rodzic, dziecko, dysfunkcjonalność, pomoc, resocjalizacja.

W polskim systemie prawa procesowego brak odrębnych przepisów regulujących postępowanie wykonawcze w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. Ustawodawca kierując się względami ekonomii legislacyjnej w sposób całościowy uregulował jedynie proces. Definiując postępowanie wykonawcze w sprawach rodzinnych i opiekuńczych na wstępie należy zauważyć, że ustawodawca użył pojęcia „postępowanie wykonawcze” w przepisach ustawy z dnia 17 listopada 1964 roku Kodeks postępowania cywilnego w rozdziale zatytułowanym „Inne sprawy rodzinne i opiekuńcze” w art. 578¹ § 1, wskazując podstawę jego wszczęcia (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 1360, dalej: KPC). W pozostałych regulacjach tej ustawy, które znajdują odpowiednie zastosowanie do tego postępowania, przedmiotowe określenie nie występuje. Za trafne wypada uznać prezentowane w literaturze przez Andrzeja Łapińskiego oraz Katarzynę Gromek ujęcia tego postępowania. W jurysprudencji pierwszy ze wskazanych przedstawicieli określa postępowanie wykonawcze, jako postjudykacyjne (Łapiński 1975, s. 41). Natomiast według drugiej autorki, postępowanie wykonawcze oznacza wszelkie postępowania zmierzające do wykonania orzeczenia (Gromek 2008, s. 186).

Istota postępowania wykonawczego w sprawach w sprawach rodzinnych i opiekuńczych

Przedmiotem postępowania wykonawczego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych w sprawach z zakresu władzy rodzicielskiej, osób ubezwłasnowolnionych oraz osób uzależnionych od alkoholu zobowiązanych do poddania się leczeniu odwykowemu jest pomoc i ochrona udzielana uczestnikowi tego postępowania oraz jego rodzinie. Postępowanie wykonawcze stanowi stadium postępowania sądowego o charakterze następczym wobec postępowania rozpoznawczego. Postępowanie to w sposób stosunkowo trwały reguluje sytuację prawną uczestnika postępowania w związku ze zdarzeniami w wyniku, których postępowanie rozpoznawcze zostało wszczęte. Czas, przez który jest prowadzone, ograniczają zdarzenia prawne, takie jak: przywrócenie wła-

dzy rodzicielskiej, uchylenie ubezwłasnowolnienia, bądź wyznacza go przepis ustawy, jak to ma miejsce w przypadku osób zobowiązanych do podania się leczeniu odwykowemu. Przepis art. 34 ust. 1 ustawy z dnia 26 października 1982 roku o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmu (Dz.U. z 1982 r. Nr. 35 poz. 230) przewiduje, że „obowiązek poddania się leczeniu trwa tak długo, jak tego wymaga cel leczenia, nie dłużej jednak niż 2 lata od chwili uprawomocnienia się postanowienia”.

Postępowanie wykonawcze prowadzi sąd opiekuńczy. Zadaniem postępowania wykonawczego jest wdrożenie prawidłowych postaw uczestników postępowania odpowiadających aksjologicznym założeniom ochrony rodziny i jej członków. Istotą tego postępowania najlepiej wyraża preambuła do ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku, zgodnie z którą jej uregulowania mają na celu: „dobro dzieci, które potrzebują szczególnej ochrony i pomocy ze strony dorosłych, ochronę środowiska rodzinnego, a także atmosfery szczęścia, miłości i zrozumienia, w trosce o ich harmonijny rozwój i przyszlą samodzielną życiową, dla zapewnienia ochrony przysługujących im praw i wolności, dla dobra rodziny, która jest podstawową komórką społeczeństwa oraz naturalnym środowiskiem rozwoju, i dobra wszystkich jej członków, a w szczególności dzieci, w przekonaniu, że skuteczna pomoc dla rodziny przeżywającej trudności w opiekowaniu się i wychowywaniu dzieci oraz skuteczna ochrona dzieci i pomoc dla nich może być osiągnięta przez współpracę wszystkich osób, instytucji i organizacji pracujących z dziećmi i rodzinami” (Dz.U. z 2012 r. Nr 149 poz. 887).

Postępowanie wykonawcze w sprawach rodzinnych i opiekuńczych rozwija się i modyfikuje pod wpływem zmian legislacyjnych, które z kolei są wyrazem potrzeb społecznych. Kazimierz Korzan zauważa, że działalność procesową sądu determinują nie tylko konkretne normy prawne, ale również określone zasady, które jako reguły powinnego zachowania się należą do grupy o charakterze dyrektywalnym. Według tego autora nie każdą jednak z tych reguł można zaliczyć do naczelných. Taką rangę zyskują tylko te zasady, które mają charakter ogólny i są zasadami wiodącymi, to jest ukierunkowującymi całą działalność procesową sądu (Korzan 2004, s. 49). W literaturze również Stanisław Dalka wyodrębnia zasady wiodące, określając je też jako podstawowe, zaś pozostałe zalicza do zasad o charakterze procesowym lub konstrukcyjnym. Według wymienionego autora zasady zyskują dopiero wtedy charakter naczelných, jeżeli „ustawodawca da temu wyraz w normach prawnych” (Dalka 1992, s. 45 i n.).

Zarówno wymienieni wyżej przedstawiciele doktryny prawa przyjmują, że istnieją określone idee przewodnie determinujące całość postępowania sądo-

wego oraz odpowiednio jego poszczególne stadia i instytucje. Podobne stanowisko prezentuje także Władysław Berutowicz (1978, s. 286 i n.). Każdy z wymienionych autorów skłania się ku konstatacji, że idee przewodnie, o których mowa, pozostają w ścisłym związku z istotą poszczególnych stadiów postępowania sądowego. Stąd można je zdefiniować jako główne idee, które przenikają całe postępowanie sądowe lub poszczególne jego fazy. W postępowaniu wykonawczym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych zasady te są wyznaczane przez normy prawne określające cel tego postępowania oraz ustalające funkcje sądu rodzinnego jako sądu opiekuńczego. Zasady naczelnego postępowania wykonawczego można sprowadzić do idei, które przenikają to stadium sądowe wskazując metody i sposoby realizacji jego celów.

Wdrożeniu zasad naczelnych w postępowaniu wykonawczym służą z kolei zasady, które Dalka określa mianem procesowych. W ujęciu prakseologicznym zasady procesowe są regułami sprawnego działania sądu w procesie lub postępowaniu nieprocesowym, zaś w postępowaniu wykonawczym także efektywnego. Jak już nadmieniono naczelnego zasady w procesie i postępowaniu nieprocesowym wynikają z poszczególnych norm prawnych lub z całego ich zespołu. Uwaga ta dotyczy także zasad procesowych postępowania wykonawczego, do którego stosuje się odpowiednio przepisy o procesie i postępowaniu nieprocesowym. Względny ekonomii legislacyjnej spowodowały, że ustawodawca uregulował w sposób całościowy jedynie proces. Inne zaś rodzaje postępowań zostały unormowane jedynie w szczegółach odpowiadających ich specyfice, z zastrzeżeniem posiłkowego stosowania przepisów o procesie. Regułą określającą takie stosowanie zawiera art. 13 § 2 KPC. Według tego przepisu unormowania dotyczące procesu stosuje się odpowiednio do innych rodzajów postępowań uregulowanych w Kodeksie postępowania cywilnego chyba, że przepisy szczególne stanowią inaczej (Dalka 1992, s. 45 i n.).

Odpowiednie stosowanie przepisów o procesie do postępowania wykonawczego oznacza uwzględnienie specyfiki i celu tego ostatniego stadium postępowania sądowego. Dyspozycja art. 13 § 2 KPC stanowiąc o odpowiednim stosowaniu, ma na względzie wyłącznie przepisy regulujące tryb zwykły procesu. W tym miejscu jednak należy zauważyć, że odpowiednie stosowanie wyklucza uwzględnienie instytucji związanych wyłącznie z trybem zwykłym procesu lub trybami odrębnymi, bądź nieznajdujących zastosowania w postępowaniach wszczynanych z urzędu, jakim jest postępowanie wykonawcze. Instytucją właściwą wyłącznie postępowaniu procesowemu, która nie znajduje zastosowania w postępowaniu wykonawczym, jako wszczynanym z urzędu jest przykładowo zawieszenie postępowania sądowego. Stwierdzenie to nie pozosta-

je bez znaczenia dla realizacji zasad postępowania wykonawczego i uwzględnienia w ich realizacji podmiotowości członków rodziny.

Przepisy o procesie, jak przyjmują w doktrynie prawa W Siedlecki oraz Zdzisław Świeboda znajdują zastosowanie do postępowania wykonawczego, jeżeli ich odpowiednie stosowanie nie sprzeciwia się istocie tego postępowania, oraz gdy nie ma szczególnych unormowań w tym postępowaniu wyłączających sięgania do regulacji zwykłego trybu procesu. Odpowiednie stosowanie przepisów o procesie do postępowania wykonawczego wymaga oceny sądu, czy i w jaki sposób znajdują one zastosowanie w tym postępowaniu (Siedlecki, Świeboda 1998, s. 25). Ustawodawca zamieścił przepisy dotyczące postępowania wykonawczego w rozdziale II działu II księgi drugiej Kodeksu postępowania cywilnego, przy czym nie jest to regulacja nazbyt obszerna. Spośród norm zawartych w tym rozdziale postępowania tego dotyczą bezpośrednio art. 568 KPC, art. 569 KPC, art. 570 KPC, art. 578¹ KPC, art. 593 KPC, art. 595 KPC, art. 596 KPC, art. 598 KPC, zaś pozostałe przepisy znajdują do niego odpowiednie zastosowanie. Uwzględniając specyfikę postępowania wykonawczego w sprawach z zakresu władzy rodzicielskiej, osób ubezwłasnowolnionych oraz osób zobowiązanych do poddania się leczeniu odwykowemu regulacja ta nie może być uznana za wyczerpującą. Stąd odpowiednio należy do niego stosować przepisy o procesie i postępowaniu nieprocesowym. Konsekwencją powyższego zasady właściwe dla procesu, a zwłaszcza dla postępowania nieprocesowego wszczynanego z urzędu, posiadają odpowiednie zastosowanie do postępowania wykonawczego.

Znaczenie zasad postępowania wykonawczego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych dla oddziaływania resocjalizacyjnego

Spośród przedstawicieli nauki próby skatalogowania zasad postępowania cywilnego poza wyżej wymienionymi przedstawicielami jurysprudencji podjął się między Jerzy Jodłowski. Według niego można wyróżnić następujące zasady procesowe: równouprawnienia uczestników postępowania, ustności, bezpośredniości, jawności, kierownictwa sędziowskiego, skupienia czyli koncentracji materiału procesowego, swobodnej oceny dowodów, formalizmu procesowego oraz rozporządzalności i kontrydiktoryjności. Wobec faktu, że postępowanie wykonawcze stanowi stadium postępowania sądowego, wypada uznać za uzasadnione przyjęcie tego podziału także na gruncie postępowania wykonawczego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych (Jodłowski 1974, s. 71). Przy czym na wstępie można już zauważyć, że dwie ostatnie z wymienionych zasad w po-

stępowaniu wykonawczym znajdują zastosowanie w ograniczonym zakresie. Zasadom wyżej wymienionym poświęcono dalej uwagę.

Zasada równouprawnienia uczestników postępowania sądowego oznacza jak trafnie wskazują Siedlecki oraz Świeboda, że powinni być jednakowo traktowani. Zasada ta polega przede wszystkim na tym, że każdy uczestnik ma zapewnione jednakowe środki ochrony i jednakową możliwość ich wykorzystania przez podejmowanie odpowiednich czynności procesowych (Siedlecki, Świeboda 1998, s. 60).

W postępowaniu wykonawczym zasadę tą można sprowadzić do stwierdzenia, że zakłócenia w zachowaniu uczestnika postępowania o charakterze dysfunkcyjnym nie mogą go dyskredytować, ani negatywnie wpływać na ocenę podejmowanych przez niego czynności procesowych. Sąd opiekuńczy powinien w sposób obiektywny i bezstronny oceniać podejmowane przez niego czynności procesowe. Każdy z uczestników powinien też mieć możliwość swobodnego przedstawienia swoich twierdzeń.

Kolejne z zasad, to jest ustności i bezpośredniości, ściśle się ze sobą wiążą, gdyż czynności procesowe w formie ustnej umożliwiają sądowi bezpośrednio osobiste zetknięcie się z uczestnikami i materiałem procesowym. Pomimo to, każda z nich posiada właściwy sobie zakres zastosowania. Zasada ustności dotyczy formy, w jakiej ma być przedstawiony sądowi materiał faktyczny i dowodowy. Natomiast zasada bezpośredniości dotyczy sposobu poznania tego materiału przez sąd. Ustna forma zapoznania się z materiałem procesowym zapewnia bezpośredni kontakt sądu z uczestnikami. Zeznania świadków i innych osób przesłuchiwanym przez sąd opiekuńczy zapewniają temu organowi możliwość poczynienia bezpośrednich spostrzeżeń, przydatnych następnie dla oceny wiarygodności środków dowodowych. W postępowaniu wykonawczym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych wskazana zasada jest realizowana w trakcie posiedzeń jawnych. Chociaż zasady te posiadają istotne znaczenie, to nie można pomijać roli pism procesowych. W tej formie często są też składane zarówno w postępowaniu rozpoznawczym jak i wykonawczym wnioski oraz środki odwoławcze. Obserwacja praktyki orzeczniczej pozwala stwierdzić, że postępowanie wykonawcze w sprawach rodzinnych i opiekuńczych jest w większym stopniu pisemne niż poprzedzające je postępowanie rozpoznawcze. W postępowaniu wykonawczym wyznaczenie posiedzenia jawnego zależy od uznania sądu i sędziego rodzinnego na przykład w celu odebrania sprawozdania od opiekuna czy kuratora. Uprawnienie sądu opiekuńczego w tym zakresie wynika z art. 595 KPC. Ponadto może być wyznaczone także w innych sytuacjach jak na przykład w celu rozważenia wszczęcia postępowania o zmianę formy ograniczenia władzy rodzicielskiej czy o zmianę formy lecze-

nia odwykowego. Zasada bezpośredniości w postępowaniu wykonawczym jest trudna do przeprowadzenia w całej rozciągłości, stąd z natury rzeczy muszą być dopuszczone dowody pośrednie jak na przykład wywiady środowiskowe przeprowadzone przez kuratora sądowego czy pracowników socjalnych.

Następna z zasad czyli jawności postępowania sądowego, jak wskazuje Jodłowski, jest gwarancją bezstronności sędziego i prawidłowego wymiaru sprawiedliwości. Oddziałuje ona nie tylko na sędziego, lecz również na odczucia uczestników postępowania i społeczeństwo. Realizacja zasady jawności poddaje postępowanie sądowe pod kontrolę społeczną. Można wyróżnić jawność wobec uczestników postępowania polegającą na tym, że posiedzenia sądowe i akta sprawy są dla nich dostępne oraz jawność ogólną, czyli publiczność posiedzeń sądowych, która dotyczy wszystkich (Jodłowski 1974, s. 71).

Poza posiedzeniami jawnymi sąd opiekuńczy i sędzia rodzinny w postępowaniu wykonawczym orzeka na posiedzeniach niejawnych. Posiedzenia jawne w postępowaniu wykonawczym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych powinny być wyznaczane w każdym przypadku, gdy zachodzą istotne okoliczności dotyczące uczestników postępowania. Chodzi tu o okoliczności uzasadniające na przykład potrzebę rozważenia wszczęcia postępowania rozpoznawczego w przedmiocie pozbawienia władzy rodzicielskiej, gdy postępowanie wykonawcze toczy się w związku z ograniczeniem tej władzy, ale mogą to być też inne przypadki, jak rozważenie przymusowego doprowadzenia do stacjonarnego zakładu leczenia odwykowego. Naruszenie zasady jawności w stosunku do uczestników postępowania może prowadzić do nieważności postępowania, o której stanowi art. 379 pkt. 5 KPC, jeżeli w jego następstwie strona była pozbawiona możliwości obrony swych praw.

Nad realizacją przedstawionych zasad w postępowaniu wykonawczym czuwa sąd rodziny i sędzia rodzinny. Wyrazem uprawnień w tym zakresie jest zasada kierownictwa sędziowskiego i nadzoru nad czynnościami procesowymi podejmowanymi przez uczestników postępowania wykonawczego. W doktrynie prawa Siedlecki oraz Świeboda wyróżniają w postępowaniu sądowym kierownictwo formalne i materialne. Pierwsze dotyczy wyłącznie zewnętrznej, formalnej strony tego postępowania i ma na celu zapewnienie sprawnego przebiegu. Z kolei kierownictwo materialne – z punktu omawianej tematyki – obejmuje przedmiot postępowania wykonawczego (Siedlecki, Świeboda 1998, s. 61).

W postępowaniu wykonawczym kierownictwo formalne należy do sędziego rodzinnego i sądu opiekuńczego. Sędzia rodzinny między innymi wyznacza posiedzenia sądowe, terminy sądowe, zarządza doręczenie pism, przewodniczy na posiedzeniach. Do sądu opiekuńczego zaś należy między innymi

stosowanie środków przymusu wobec świadków i biegłych, wymierzanie grzywien, zarządzanie tajności posiedzeń. W ramach kierownictwa materialnego sędziego rodzinnego: przygotowuje posiedzenia jawne przez wydanie odpowiednich zarządzeń, ustala jeszcze przed posiedzeniem jakie okoliczności są istotne dla przedmiotu postępowania, a następnie dąży do ich wyjaśnienia na przykład w drodze wywiadu kuratora sądowego lub informacji uzyskanych od pracownika socjalnego. Do sądu opiekuńczego należy zaś łączenie spraw do wspólnego rozpoznania, zarządzenie oddzielnego posiedzenia, ograniczenie posiedzenia.

Sprawny przebieg postępowania wykonawczego wiąże się z zasadą koncentracji materiału procesowego, którą wyraża wyposażenie sędziego rodzinnego i sądu opiekuńczego w środki zmierzające do skupienia materiału procesowego. Do środków tych należy zaliczyć przede wszystkim zarządzenia, jakie przewodniczący może wydać przed posiedzeniem celem jego przygotowania. Zasada ta wiąże się z postulatem sprawnego przebiegu postępowania wykonawczego i niezwłocznego podejmowania czynności procesowych w sytuacjach tego wymagających, a więc z poszanowaniem podmiotowości jego uczestnika. Siedlecki oraz Świeboda wskazują na dwa systemy koncentracji materiału dowodowego, mianowicie system prekluzji w przytaczaniu faktów i dowodów oraz system dyskrecjonalnej władzy sędziego. Według pierwszego uczestnicy są obowiązani pod rygorem utraty możliwości późniejszego przytoczenia przedstawiać od razu wszystkie znane sobie fakty i dowody. Według drugiego systemu pozostawione jest uznaniu sądu, czy uwzględni fakty i dowody, których strony mimo możliwości nie przytoczyły od razu. Według wymienionego autora drugi system jest odpowiedniejszy, bo zmierza do wyjaśnienia prawdy materialnej (Siedlecki, Świeboda 1998, s. 67). Można stwierdzić, że w postępowaniu wykonawczym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych właściwy jest system dyskrecjonalnej władzy sędziego, wynika to bowiem z istoty tego postępowania, jako wszczętego z urzędu oraz z funkcji sądu rodzinnego działającego w tym postępowaniu jako sąd opiekuńczy względem jego uczestników.

Wśród zasad wyżej wymienionych kolejna jest zasada swobodnej oceny dowodów. W postępowaniu wykonawczym jej realizacja nie różni się od procesu i postępowania nieprocesowego. Przepis art. 233 § 1 KPC stanowi, że sąd ocenia wiarygodność i moc dowodów według własnego przekonania, na podstawie wszechstronnego rozważenia zebranego materiału procesowego. Przekonanie zaś sądu, jak wskazuje Kazimierz Piasecki, kształtuje się na gruncie jego świadomości prawnej. Swobodna ocena dowodowa nie jest jednak oceną dowolną, musi być ujęta w ramy proceduralne, w szczególności musi być dokonana na podstawie wszechstronnego rozważenia zebranego materiału, tak

aby doprowadziła do poznania rzeczywistej sytuacji uczestnika postępowania wykonawczego. Prawdliwość dokonywanej oceny w postępowaniu wykonawczym jest zagwarantowana obowiązkiem przestrzegania przepisów o postępowaniu dowodowym, jak również obowiązkiem należytego uzasadnienia orzeczenia (Piasecki 2010, s. 1305–1310).

Według przedstawiciela doktryny prawa (Korzan 2004, s. 61–67) do zasad procesowych należy też zasada formalizmu procesowego. Podmiotowy aspekt uczestnika postępowania wykonawczego w niej przejawia się w tym, że raz dokonane czynności procesowe nie mogą być dowolnie odwoływane lub zmieniane, chyba że przepisy Kodeksu postępowania cywilnego dopuszczają taką możliwość. W postępowaniu wykonawczym wyjątek od tej zasady przewiduje art. 577 KPC. Zmiana orzeczenia może nastąpić z uzasadnionych przyczyn, a ocena zasadności tych przyczyn należy do sądu opiekuńczego. Zaznaczyć jednak należy, za Korzanem, że orzeczenia o charakterze merytorycznym nie mogą być zmieniane przez sąd opiekuńczy w toku kontroli apelacyjnej sądu wyższej instancji. Ograniczenie to nie ma natomiast zastosowania po zakończeniu kontroli w postępowaniu apelacyjnym, wówczas jak zauważa Andrzej Zieliński sąd opiekuńczy może zmienić swoje postanowienie (Zieliński 2017, s. 992). Podstawę ewentualnej zmiany lub uchylecia orzeczenia w postępowaniu wykonawczym stanowi zawsze dobro małoletniego lub osoby dorosłej poddanej opiece bądź kurateli.

Ostatnimi z omawianych zasad są zasady rozporządzalności i kontradiktoryjności. Zasada rozporządzalności w doktrynie jest dzielona na rozporządzalność materialną i formalną. Rozporządzalność materialna sprowadza się do dysponowania przez uczestników postępowania swoimi prawami lub roszczeniami, dochodzonymi w postępowaniu sądowym. Natomiast formalna polega na rozporządzaniu przez uczestników postępowania czynnościami procesowymi jak i całym tokiem postępowania. Zasada ta doznaje jednak w sprawach opiekuńczych – w zakresie analizowanej problematyki – ograniczenia, bowiem postępowanie wykonawcze jest wszczynane z urzędu i toczy się zgodnie z regułami odpowiadającymi istocie tego rodzaju postępowań. Ujmując precyzyjnie przedmiot tego postępowania oraz jego przebieg w zasadzie zależą wyłącznie od sądu opiekuńczego. Z tych też przyczyn zasada rozporządzalności, podobnie jak i kontradiktoryjności, nie odgrywa większego znaczenia w postępowaniu wykonawczym. Wymienione zasady wiążą się z zasadą podporządkowania sądowi wykonania orzeczeń. Wynika ona z art. 177 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.; dalej: Konstytucji RP) zgodnie, z którym wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują sądy powszechne. Postępowanie wykonawczego, ja-

ko stadium postępowanie sądowego należy do sądów powszechnych. Pozycja sądu opiekuńczego w przedmiotowym postępowaniu, a w szczególności „podporządkowanie” o którym stanowi ta zasada, wynika z faktu, że jest ono prowadzone w oparciu o reguły właściwe postępowaniom wszczynanym z urzędu. Stanowisko co do roli i realizacji tych zasad w postępowaniu wykonawczym znajduje potwierdzenie w stanowisku prezentowanym przez Korzana na temat zasad postępowania sądowego wszczynanego z urzędu (Korzan 2004, s. 63).

Przedstawione wyżej zasady o charakterze procesowym służą realizacji, jak wspomniano na wstępie, zasadom postępowania wykonawczego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych określanych mianem idei przewodnich, które posiadają decydujące znaczenie dla osiągnięcia celu tego postępowania. Każde z wymienionych tu zasad, przyłączając się do stanowiska Tadeusza Smyczyńskiego, respektowane i stosowane przez sąd opiekuńczy powinny urzeczywistniać aspekt podmiotowości uczestnika postępowania wykonawczego (Smyczyński 2009, s. 2). Wśród zasad idei przewodnich można wymienić: dobro dziecka i ochronę rodziny, indywidualizację, poszanowanie godności ludzkiej uczestnika postępowania wykonawczego, współdziałanie ze społeczeństwem, sprawiedliwość, praworządność, podporządkowanie sądowi wykonanie orzeczeń.

Z pewnością istotne i dominujące znaczenie dla postępowania wykonawczego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych ma zasada dobra dziecka i ochrony rodziny. Zasada ta zgodnie z poglądem Wiesława Skrzydło wynika z art. 18 zamieszczonego w rozdziale I Konstytucji RP, który został poświęcony ideom przewodnim ustroju politycznego państwa. Następnie zasada ta została rozwinięta w rozdziale II w przepisach art. 71 i 72 dotyczących praw socjalnych. Według pierwszej z powołanych norm, to jest art. 18, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa zasadnicza w art. 71 uznając za priorytetowe w polityce społecznej i ekonomicznej dobro rodziny stwierdza, że w trudnej sytuacji materialnej i społecznej ma ona prawo do pomocy ze strony władz publicznych. W zakresie pomocy rodzinie art. 72 Konstytucji RP szczególne miejsce przyznaje dziecku. Konstytucja nie ogranicza się w tym przepisie do ogólnego sformułowania o zapewnieniu ochrony, ale wprowadza też prawo każdego do żądania od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją. Chodzi o to, aby zapewnić małoletniej osobie stawiającej „pierwsze kroki” wychowanie właściwe zarówno w sensie fizycznym, jak i moralnym (Skrzydło 2013, s. 32, 85, 86–87). Zasada ta znajduje swój szczególny wyraz w preambule do ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku oraz w re-

gulacjach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Przepis art. 95 § 3 ustawy z dnia 25 lutego 1964 roku Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tj. Dz.U. z 2017 r. poz. 682; dalej: KRO) nakłada na rodziców obowiązek, aby władza rodzicielska była wykonywana zgodnie z dobrem dziecka. Sąd opiekuńczy oraz inne organy władzy publicznej są obowiązane udzielać pomocy rodzicom, jeżeli tego wymaga należyte wykonywanie władzy rodzicielskiej.

Obowiązek wymienianych organów w powyższym zakresie został uregulowany przez ustawodawcę w art. 100 § 1 KRO. Przy czym szeroki wachlarz środków pomocowych przewidują przepisy wymienionej wyżej ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku, uzupełniając tym samym katalog środków zawartych w art. 109 KRO. Obowiązek pomocy rodzinie w postępowaniu wykonawczym statuuje także art. 111 § 1a KRO zgodnie, z którym sąd może pozbawić rodziców władzy rodzicielskiej dopiero po uprzednim udzieleniu im pomocy. Zasada ta realizuje się nie tylko w ochronie udzielanej przez sąd opiekuńczy w toku postępowania wykonawczego małoletniemu dziecku, ale dotyczy również dorosłych członków rodziny. W szczególności chodzi tu o pomoc udzielaną w toku postępowania wykonawczego w sprawach osób ubezwłasnowolnionych oraz zobowiązanych do poddania się leczeniu odwykowemu. W przypadku dorosłych członków rodziny ubezwłasnowolnionych postulat ochrony i pomocy tej osobie oraz jej środowisku rodzinnemu wynika z preambuły do ustawy o ochronie zdrowia psychicznego z dnia 19 sierpnia 1994 roku oraz z art. 176 KRO. Poza postępowaniami wykonawczymi w sprawach z zakresu władzy rodzicielskiej i osób ubezwłasnowolnionych zasadę dobra rodziny w postępowaniu wykonawczego w sprawach osób zobowiązanych do poddania się leczeniu odwykowemu wyraża treść art. 24 PAU.

Realizacja zasady dobra dziecka i ochrony rodziny wiąże się nierozłącznie z pozostałymi zasadami funkcjonującymi w postępowaniu wykonawczym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych, do których można zaliczyć zasadę indywidualizacji. Pomimo że nie została ona bezpośrednio wyrażona w przepisach Konstytucji RP to zespół norm, z których wynika, odgrywa znaczącą rolę w realizacji zasady dobra dziecka i ochrony rodziny. Normy te nakazują odejście od ogółów i schematów, a koncentrację na specyfice problemów dotyczących rodzinę. Zasada indywidualizacji w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oznacza, że w każdym przypadku konieczne jest zastosowanie innej strategii oddziaływania na podmiot postępowania wykonawczego. Oddziaływanie to powinno rozwijać i modyfikować właściwości psychofizyczne uczestnika postępowania, które według założeń orzeczenia wydanego w postępowaniu rozpoznawczym mają być kształtowane. Indywidualizacja ma w konsekwen-

cji zmierzać do wzmacniania pozytywnych i wartościowych cech osobowości. W toku postępowania wykonawczego – co istotne – metody oddziaływania powinny uwzględniać cechy osobowości jednostki oraz obejmować rozpoznanie zagrożeń i wpływów otoczenia społecznego.

Warto podkreślić, że metoda oddziaływania w toku postępowania wykonawczego przynosi efekty, gdy jest poprzedzona zgromadzonym w postępowaniu rozpoznawczym odpowiednim materiałem dotyczącym sytuacji życiowej uczestnika postępowania. Można powyższą zasadę sprowadzić do stwierdzenia, że jednostka ani rodzina nie mogą być traktowani według ogólnych reguł czy założeń, ale należy zbadać wszystkie okoliczności uzasadniające udzielenie jej pomocy, a w szczególności poznać źródła dysfunkcji. Tym samym zasada indywidualizacji wynika z norm takich aktów prawnych jak Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 1964 r. Nr 43, poz. 296 ze zm., dalej: KPC), ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 998, dalej: WRSPZU), ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 1508, dalej: UoPS).

W szczególności warto tu wskazać na art. 570¹ § 1 i § 2 KPC, art. 8 i art. 11 WRSPZU, które to określają obowiązki organów państwowych w zakresie gromadzenia materiału dotyczącego sytuacji rodziny. Natomiast co do metod i form oddziaływania wymieniona zasada znajduje wyraz między innymi w regulacjach art. 10 i art. 15 WRSPZU oraz art. 45 UoPS i art. 46 UoPS. Indywidualizacja oznacza koncentrację na rozwiązywaniu problemów jednostki, zaś jej przeciwieństwem jest pomoc świadczona pobieżnie, częściowo, bez poznania źródła dysfunkcji. Metody oddziaływania stosowane zgodnie z tą zasadą powinny prowadzić do samorealizacji jednostki. Relacje między uczestnikiem postępowania a podmiotami udzielającymi pomocy powinny opierać się na wzajemny rozumieniu swoich intencji i znaczeniu podejmowanych przedsięwzięć. Istotę tej zasady ujmując słowami Tadeusza Pilcha stanowi „analiza konkretnych biografii ludzkich z nastawieniem na opracowanie diagnozy przypadku lub zjawiska w celu podjęcia działań terapeutycznych” (Pilch 2018, s. 4–9).

Przedstawione dotychczas idee przewodnie postępowania wykonawczego, czyli założenia prawidłowego i skutecznego oddziaływania oraz modelowania postaw jego uczestników dla pełnej swojej realizacji wymagają uwzględnienia zasady poszanowania ich godności. Znaczenie tej zasady podkreśla odwołanie się do niej przez ustawodawcę w preambule do Konstytucji RP, a następnie wyeksponowanie jej w art. 30, to jest w pierwszej z norm rozdziału II tego aktu prawnego. Przepis ten stwierdza istnienie „przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka”, która stanowi „źródło jego wolności i praw”, jednocześnie norma ta, uznając nienaruszalność tej godności, nakłada na władze publicz-

ne obowiązek jej poszanowania. Niezbymalność oznacza jak trafnie przyjmuje Skrzydło, że jednostka nie może zrzec się godności, zaś nienaruszalność należy traktować jako zakaz pozbawienia godności człowieka, jak też jej ograniczenia przez osoby prywatne, władze publiczne czy organy państwowe (Skrzydło 2013, 43–44). W postępowaniu wykonawczym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych zasada ta nabiera szczególnego znaczenia, bowiem jego uczestnicy zazwyczaj wywodzą się z rodzin dotkniętych ubóstwem, zagrożonych wykluczeniem społecznym, w których występują róże przejawy patologii jak przemoc, alkoholizm, narkomania i inne. Nierzadko są to osoby o niskim poziomie wykształcenia, którym towarzyszy brak poczucia własnej wartości.

Wymienione właściwości powodują, że uwzględnienie w procesie terapeutycznym zasady poszanowania godności decyduje o powodzeniu w kształtowaniu pozytywnych zmian osobowości uczestnika postępowania. Ideę tę można też sprowadzić do respektowaniu godności i wartości każdej jednostki, bez względu na zdarzenia, w związku z którymi jest prowadzone postępowanie wykonawcze. Przeciwnieństwem tej zasady jest stygmatyzacja i piętnowanie zachowań uczestnika postępowania jako źródła zaistniałej dysfunkcji. Zasada ta oznacza akceptowanie podopiecznego ze wszystkimi jego problemami i trudnościami, które stwarza. Obowiązek poszanowania godności ludzkiej uczestnika postępowania wykonawczego w sprawach z zakresu władzy rodzicielskiej wynikający z art. 30 Konstytucji RP znajduje swój wyraz w art. 40 ust. 1 WRSPZU oraz w art. 3 ust. 1 PSU. Środki pomocy rodzinie przewidziane są treścią tych norm, bowiem są skierowane wyłącznie na ochronę rodziny i dobra jej członków, nie zawierają przy tym elementów stygmatyzacji i piętnowania. Oddziaływanie w ramach tych środków następuje przez udzielanie porad, proponowanie terapii, wyjaśniania i uzasadnianie potrzeby przyjmowania prawidłowych postaw społecznych. Formy pomocy uregulowane przepisami wymienionych ustaw realizują zasadę poszanowania godności ludzkiej między innymi przeciwdziałając wykluczeniu społecznemu rodziny czyli przez zapobieganie marginalizacji i degradacji tej podstawowej jednostki społecznej. W postępowaniu wykonawczym w sprawach osób ubezwłasnowolnionych oraz osób uzależnionych od alkoholu zobowiązanych do leczenia odwykowego bezpośrednim wyrazem tej zasady są między innymi art. 43 ust. 1 OZPU i art. 36 ust. 1 PAU. Przepisy te uprawniają sędziego rodzinnego do kontrolowania warunków przebiegu terapii w zakładzie psychiatrycznym opieki zdrowotnej i w zakładzie leczenia odwykowego.

Do zasad tych należy zaliczyć kolejną, od której w znacznej mierze zależy osiągnięcie celu postępowania wykonawczego, czyli współdziałania ze społeczeństwem. Zasada ta wynika z wymienionego już art. 71 Konstytucji RP,

który ustala obowiązek władz publicznych wspierania rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej. Przepis ten został doprecyzowany przez ustawodawcę w art. 100 KRO. Żadna z powołanych norm nie precyzuje, jak trafnie zaznacza Helena Ciepła, jakie organy władzy publicznej powinny udzielać rodzinom pomocy. Z faktu, że ustawodawca posłużył się tym pojęciem bez wyłączenia jakichkolwiek instytucji, należy przyjąć za wymienioną przedstawicielką jurysprudencji, że użył go w szerokim znaczeniu. Pozwala to przyjąć, że pojęcie to obejmuje nie tylko instytucje państwowe, ale także samorządowe i inne, jeżeli wykonują powierzone im funkcje władzy publicznej (Ciepła 2011, s. 771–772).

Każdy organ władzy publicznej zgodnie z tą zasadą powinien pomagać rodzinie w trudnej sytuacji zarówno w toku postępowania wykonawczego jak i gdy postępowanie sądowe nie jest prowadzone. Ustawodawca spośród wszystkich organów władzy publicznej przekazał je jednostkom samorządu terytorialnego jako tym, którym najlepiej są znane problemy społeczności lokalnej (instytucje wspierania rodziny). Katalog tych instytucji określa art. 109 KRO uzupełniony treścią przepisów ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku. Część spośród tych instytucji – jak asystent rodziny, rodzina wspierająca i placówka wsparcia dziennego – udzielają pomocy rodzinie już w stadium poprzedzającym wszczęcie postępowania sądowego. Po wszczęciu tego postępowania katalog ten zostaje znacznie rozszerzony, można chociażby tu wskazać umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej.

Zasada współdziałania ze społeczeństwem sprowadza się do tego, aby społeczeństwo, jako całość, poprzez swoje instytucje i politykę sprzyjało i wspierało w samorealizacji uczestnika postępowania. W tym też wyraża się aspekt jego podmiotowości w postępowaniu wykonawczym. Uczestnik powinien zatem aktywnie i świadomie brać udział w procesie oddziaływań korygujących i naprawczych. Zaangażowanie jednostki jest niezbędne do wielokierunkowego rozwoju jej sfery fizycznej i psychicznej. Stąd należy uznać, że zasada ta łączy z jednej strony powinność organów władz publicznych w zakresie pomocy rodzinie z obowiązkiem, z drugiej strony, współdziałania uczestnika z instytucjami pomocowymi. Brak współpracy ze strony beneficjenta, do którego pomoc jest kierowana może w toku postępowania wykonawczego pociągać dla niego negatywne skutki, jak orzeczenie grzywny na podstawie art. 274 § 1 KPC w zw. z art. 13 § 2 KPC czy doprowadzenie na podstawie art. 32 ust. 3 PAU do zakładu leczenia odwykowego. Poza czynnościami dyscyplinującymi brak współpracy może w skrajnych przypadkach prowadzić do wszczęcia postępowania o pozbawienie władzy rodzicielskiej, bądź na przykład o zmianę formy leczenia odwykowego z zakładu niestacjonarnego na zakład stacjo-

narny lecznictwa odwykowego. Z powyższego wynika, że zasada współdziałania ze społeczeństwem ma wymiar dwustronny, dotyczy obowiązku organów władz publicznych jak i uczestnika postępowania wykonawczego. Obowiązek ten można sprowadzić do nawiązania odpowiedniego kontaktu i utrzymywania interakcji między instytucjami pomocy a uczestnikiem postępowania wykonawczego.

O ile realizacja dotychczas przedstawionych zasad postępowania wykonawczego zależała w dużej mierze od aktywności podmiotów, do których była kierowana pomoc, to realizacja pozostałych zasad tego postępowania służących osiągnięciu jego celu jest warunkowana wyłącznie działalnością sądu opiekuńczego. Chodzi tu między innymi o zasadę sprawiedliwości. Zasada ta została określona treścią przepisu art. 45 Konstytucji RP, w myśl którego jej gwarantem jest rozpoznanie sprawy przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Inaczej rzecz ujmując, rozstrzygnięcie powinno stanowić wynik zastosowania właściwej procedury przewidzianej treścią przepisów. Zasadniczym warunkiem sprawiedliwości proceduralnej jest zapewnienie bezstronnego i konsekwentnego stosowania obowiązujących reguł, w wyniku czego czynności procesowe sądu opiekuńczego w postępowaniu wykonawczym są adekwatne do zachowań uczestnika postępowania. W tym przypadku sprawiedliwość proceduralna odpowiada poczuciu sprawiedliwości społecznej i uznanego za jedną z prerogatyw postępowania wykonawczego podmiotowego traktowania jego uczestników.

Poprawność czynności procesowych wyznaczają normy prawne, określając kompetencje, zadania i tryb postępowania sądu opiekuńczego. Normy te zakreślają tym samym granicę aktywności procesowej tego organu i stanowią gwarancje podmiotowości uczestników postępowania wykonawczego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. O ile jednostka ma swobodę działania, zgodnie z zasadą, że co nie jest wyraźnie zabronione przez prawo, jest dozwolone, to organy władzy publicznej mogą działać o tyle, o ile prawo je do tego upoważnia. Obowiązek zachowania normatywnej i procesowej poprawności podejmowanych czynności znajduje swój wyraz w zasadzie praworządności. Zasada ta została sformułowana w art. 7 Konstytucji RP, zgodnie z którym organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa. Ujmując pragmatycznie, zasadę praworządności należy rozumieć jako zgodność każdego działania z konkretną normą prawną. Zgodność ta podlega kontroli w drodze środków odwoławczych.

Idee przewodnie postępowania wykonawczego tworzą płaszczyznę, na której jest realizowany cel postępowania wykonawczego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. Celem tym jest, jak już nadmieniono, kształtowanie spo-

łecznie pożądanego postaw jednostki, a zarazem przygotowanie jej rodziny do prawidłowego funkcjonowanie w społeczeństwie.

Zarówno socjalizacja, czyli uspołecznienie jednostki, jak i humanizacja, do której w doktrynie przywiązuje się dużą wagę, jak zaznacza Kazimierz Piasecki, stanowią grunt wspólnych zagadnień dotyczących postępowania wykonawczego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz postępowania w sprawach nieletnich, a także w prawie karnym wykonawczym (Piasecki 2004., s. 97).

Zakończenie

Reasumując powyższe można stwierdzić, że socjalizacja jednostki jest celem również postępowania wykonawczego w sprawach nieletnich oraz w prawie karnym wykonawczym. Wspólność niektórych zasad, pojęć i instytucji nie powinna być negowana, bowiem postępowania te w swoich podstawach nawiązują do założeń między innymi filozofii prawa, socjologii prawa, psychologii prawa oraz odwołują się do osiągnięć takich nauk jak pedagogika społeczna i resocjalizacyjna. Zatem wskazane postępowania posiadają zbliżoną płaszczyznę aksjologiczną, na której łączą się ich cele. Ponadto, szeroko rzecz ujmując, każde z nich zmierza do anihilacji różnego rodzaju dysfunkcji jednostki i jej rodziny. Przy czym, co istotne, każde z tych postępowań opiera się na przepisach prawa tworzących system, którego zasady określa Konstytucja RP. Zbliżony cel tych postępowań powoduje, że zasady, które służą jego osiągnięciu są podobne w swojej istocie, różnią je natomiast środki ich realizacji.

Bibliografia

- Berutowicz W., (1978), *Postępowanie cywilne w zarysie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Ciepła H., (2011), [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy: komentarz*, K. Piasecki (red.), Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa.
- Dalka S., (1992), *Sądowe postępowanie cywilne. Założenia ogólne i proces cywilny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Gromek K., (2008), *Władza rodzicielska*, Wydawnictwo CH BECK, Warszawa.
- Jodłowski J., (1974), *Zasady naczelnego postępowania cywilnego*, Państwowe Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa.
- Korzan K., (2004), *Postępowanie nieprocesowe*, Wydawnictwo C.H. BECK, Warszawa.
- Łapiński A., (1975), *Ograniczenie władzy rodzicielskiej w polskim prawie rodzinnym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa.
- Piasecki K., (2010), *Postępowanie sporne rozpoznawcze*, Wydawnictwo C.H. BECK, Warszawa.
- Siedlecki W., Świeboda Z. (red.), (1998), *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, PWN, Warszawa.

- Skrzydło W., (2013), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa.
- Smyczyński T. (red.), (2009), *System prawa prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Wydawnictwo C.H. BECK, Warszawa.
- Zieliński A. (red.), (2017), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. BECK, Warszawa.

Źródła internetowe

- Pilch T., (2018), *Jakie są zasady stosowania metod indywidualnych przypadków*, <http://www.edukateria.pl/jakie-zasady-stosowania-metod-indywidualnych-przypadkow> (data pobrania: 7.07.2018).